

⊖ Ristn., stil A	○ Målningar	⋯ Vattenvägar
⊕ - " - " - B	○ Övrig hällkonst	— Stillst. samband
⊗ - " - " - A+B	i jägartradition	

HÄLLKONSTLOKALER MED STARKA STILISTISKA SAMBAND OCH DE HYPOTETISKA VATTENVÄGAR SOM KAN HA UTNYTTATS VID FÖRELYTTNINGAR DÄREMELLAN.

STÖRRE HÄLLRISTNINGSLOKALER:

1. Onega
2. Vyg/Uikojoki
3. Chalm Varre, Ponojfloden
4. Jielmaluokta, Altafjord
5. Evenhus, Frosta sn
6. Nämforsen, Ådalsliden sn

HÄLLMÅLNINGSLOKALER:

13. Flatruet, Storsjö sn
14. Skärvången, Föllinge sn
15. Stor-Åbodsjön, Sidensjö sn
16. Väriskallio, Suomussalmi
17. Haukalahdenvuori, Enonkoski
18. Tupavuori, Jaala

MINDRE HÄLLRISTNINGSLOKALER:

7. Forselv, Skjomen
8. Rødøy, Tjøtta sn
9. Rykesannet och Skjervold, Skatval sn
(den senare hällkista)
10. Mjeltøhaugen, Giske (hällkista)
11. Unneset, Askvoll sn
12. Meling, Amøy

ARKTISKA HÄLLRISTNINGSBÅTAR- spekulationer om kulturellt utbyte via kust- och inlandsvattenvägar i Nordfennoskandia.

I den region, där Nämforsenboplatsen ligger (Ådals-Liden, Ångermanland), saknar Ångermanälvens dalgång andra boplatser nedströms. Däremot finns en stor mängd uppströms vid alla biflöden i Jämtland och Lappland (Janson/Hvarfner 1966 m fl). Detta har, tillsammans med den stora mängden (1.750 figurer-minst!) vid Nämforsen, motiverat den kända tolkningen att lokalen haft en central funktion i hela regionen.

Gustaf Hallström (1960, 1967) menade att jägarna använt forsens en stor älgfälla. Emellertid visar det osteologiska materialet från boplatsen att man huvudsakligen ägnat sig åt fiske (gädda, lax, laxöring, id -Baudou 1977 s 75) och bäverjakt. Detta är anmärkningsvärt, eftersom älg dominerar, tillsammans med bäver, på de övriga norr-ländska boplatserna. Så är fallet t ex på den närmast uppströms liggande boplatsen Rå-Inget, Ådals-Liden sn. Baudou (1977 s 82) tolkar därför Nämforsen som en för hela regionen central kultplats. En annan tolkning är, att Nämforsen varit en handelsplats med maritim anpassning- och då huvudsakligen stått i förbindelse med östra Mellan-sverige (Malmer 1975, 1981).

De flera hundra hällristningsbåtarna (366 st) vid Nämforsen antyder mycket utbredda maritima och inlandsbundna förbindelser redan under stenålder och tidig metalltid. Motsvarigheter finns vid Trondheimsfjorden, längs Nordlandskusten, vid Ofoten, Altafjord ända till Uikojoki/Vygs mynning i Vita havet och Onegasjön i Östkarelen. Ytterligare hällkonstlokaler med likartade målningar och ristningar har också påträffats vid Skärvången, Fångsjön och Flatruet i Jämtland/Härjedalen, i Suomussalmi, Enonkoski och Jaala i norra och östra Finlands insjösystem, vid Ponojfloden på Kolahalvön, och vid Visjera, en biflod till Kama strax väster om Uralbergen, möjligen även vid Tomsk och Angarafloden (ev ännu östligare lokaler, t o m i Nordamerika).

Något som ger starkt stöd åt antaganden och långväga kontakter under stenålder och tidig metalltid (per båt eller hundsläde) är det faktiskt påvisade utbytet av råmaterial som jotnisk/Köleniskiffer/sandsten, strålstensskiffer, onegisk grönskiffer, Valdai/rysk flinta, sydsandinavisk Kristianstadsflinta, asbest, bärnsten, cembrafur, och senare koppar, tenn, gjutformar över avstånd på omkr 500 till 2000 km eller mera (fågelvegen från källan).

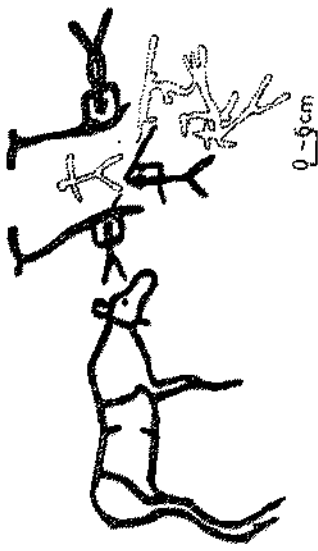
Vid de nordliga kusterna i området tycks näringarna ha bestått i säl- och valfångst, fiske, älg-, ren- och björnjakt, något som realistiskt avbildas av de många ristningarna.

Det är givetvis svårt att avgöra konstruktionen på hällristningsbåtarna. Gjessings (1941) idé om skinnbåtar ligger nära till hands, trots de sydda träbåtsfynden (eller näverbåtarna) som beskrivna av t ex Olaus Magnus 1555 och Johannes Schefferus 1673.

Gjessing stöder sig på att bord på norska fortfarande kallas hud och nitningen klinksaum (söm).

Det är möjligt att det grönländsk-nordamerikanska-nordsibiriska området med skinnbåtar en gång sammanhängt med curragh-området på de brittiska öarna, vilket möjligen stöds av förkeltisk förekomst av eskimåharpuner på Irland (och i de baskiska provinserna Gjessing 1942, 1944 Lindqvist in preparation).

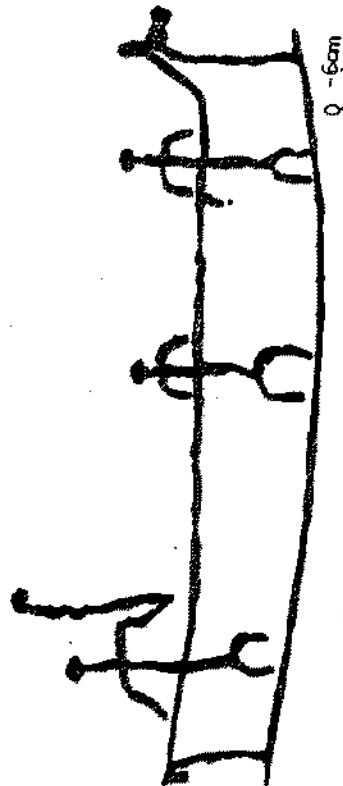
De stil B-ristningar med båtar som uppvisar spant skulle kunna avbildas skinnbåtar sedda i motljus (i s k röntgenstil). Att det inte rör sig om 'skepp' ser man bl a på en båt-ristning från Vyg, Vita havet: elva män står på huk och paddlar medan en man i fören slungar en harpun mot en val (se fig).

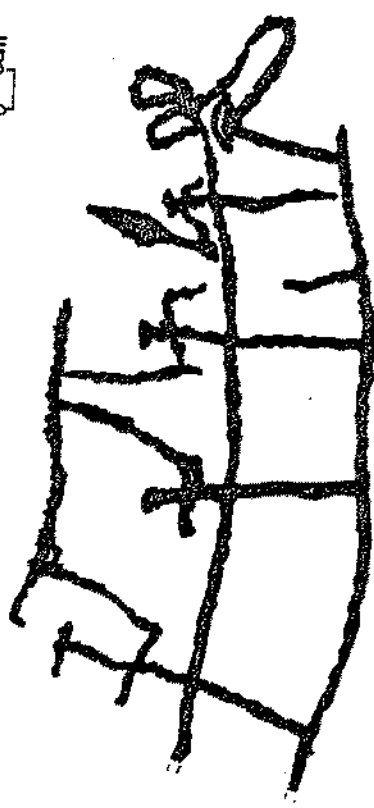
0-6cm

0-6cm

0-6cm

0-6cm

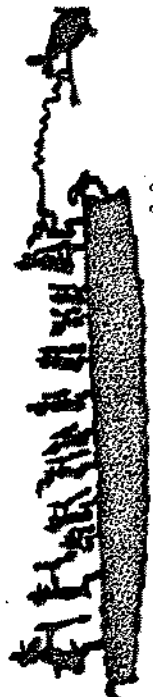

0-6cm

Jiebmaluokta: Apaneset, Altatjord

0-10cm

0-3cm

Vyg. Vitis havet

Jiebmaluokta, Altatjord

En anmärkningsvärd detalj hos hållristningsbåtarna är deras älg huvudstavar. Det är tänkbart att en c 40 cm lång älg huvudskulptur av furu, funnen i en mosse vid Lehtojärvi, Rovaniemi, Finland, som är C 14-daterad till 5.790 f Kr, med en undertill urholkad och från sidan genomborrad hals, utgjort en sådan galjonsfigur (Erä-Esko 1958, Hallström 1960 s 316, Lindqvist 1978).

Mats Malmer hävdar att innovationer normalt sprids från söder mot norr. Således skulle i Norden innovationscentrum vara belägget i Skåne och Danmark, medan mellersta och norra Skandinavien är belägna i periferin. Emellertid medger Malmer att det existerar ett annat innovationscentrum i Nordskandinavien, men endast i ristningar av fyrfotadjur i jägartraditionen, t ex älgar, renar, björnar, vattenfåglar etc, redan under stenåldern (Malmer 1981 s 90).

Enligt kulturgeografisk forskning hade det gamla agrara Sverige två huvudinnovationscentra: ett i sydvästra Skåne, identiskt med Malmers, ett annat i Södermanland (Norborg et al 1973 s 72). Från dessa centra spreds sedan innovationerna över landet i olika riktningar för att mötas längs en diagonal gräns från Värmland i västra Mellansverige, över Vättern och ned till Smålandskusten mitt emot Öland. Denna gräns överensstämmer ungefär med den språkliga gräns, som motsvarar nordgränsen för det danska inflytandet under hednisk och historisk tid (Hillman, Lohse (red) 1966 s 9-17, 185-192, Lindqvist 1980).

Denna gräns var emellertid redan under stenåldern den ungefärliga nordgränsen för utbredningen av megalitgravar och flintartefakter och andra fenomen i samband med den kambro-siluriska berggrunden. Norr om den dominerade kvarts, grönsten, skiffer m fl redskapsmaterial redan under mesolitikum.

Gränsen bör snarast betraktas som en ekologisk-kulturell-ethisk gräns och innovationerna kan ha anlänt samtidigt till respektive område över havet från kontinenten...

Som redan nämnts medger alltså Malmer existensen av nordliga centra för viltristningar redan under stenåldern. Vad som här hävdas är att båtristningar av motsv. stilar också borde vara av samma ålder som fyrfotadjuren. Dessutom skulle de inte klassificeras, som av Malmer, som sydliga innovationer daterade till bronsåldern.

Båtristningarna av de huvudsakliga nordfennoskandiska hållkonststilarna - A. de helt uthuggna (c 55 st), B. de konturhuggna (c 280 st) vid Nämforsen (Lindqvist 1978) klassificerades av Malmer tillsammans med hans sydsandinaviska "C" och "A"-typer (1975, 1981), fastän det endast finns 3 (5?) typiskt sydsandinaviska skeppristningar vid Nämforsen (av totalt 366), som hör till Malmers typ "A." Obs. Den sydsandinaviska bronsåldersstilen utskildes av Lindqvist under stil C, 1978.

De sydsandinaviska typerna av stil C vid Nämforsen (3-5 skepp, 27 solhjul, 25 fotsulor, ett par tiotal (?) skålgropar) uppträder på ett strukturerat sätt, rumsligt och i höjdlid, tillsammans med jakt-ristningsstilen B. Stil B ligger ofta lågt och på relativt plana ytor, t o m mot norr, medan stil A har en begränsad utbredning till de högst belägna klippdelarna på öarna i forsen samt belägna på lutande bergytter mot sydväst nära det skummande vattnet (Lindqvist 1978 s 52-53).

Trots att stil B alltså har störst rumsligt samröre med de sydsandinaviska bronsåldersristningarna menar Malmer att denna stil är den äldre (stenålders?) stilen. Resonemanget tar inte heller hänsyn till det faktum att stil A innehåller flera älgar än stil B (346

Stil B

Forselv, Skjomen, Ofoten

Redøy, Tjøtta

Evenhus, Trondheimsfjord

Skatval, Trondheimsfjord

Skjervold, Skatval

Mjølshaugen, Giske, Sunnmøre

Åmøy, Rogaland

Stil A och B

0-6cm

0-6cm

Jiebmaluokta, Altafjord

Nämforsen, Adatsliden sn.

3cm

Zalavruga, Vyg 0-10cm

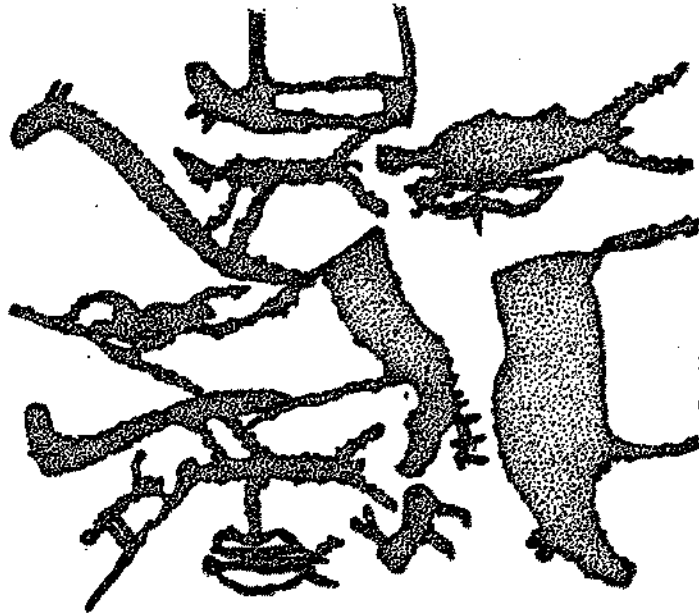

Per Hvos, Omega

0-6cm

Jiebmaluokta, Altafjord

5 10cm

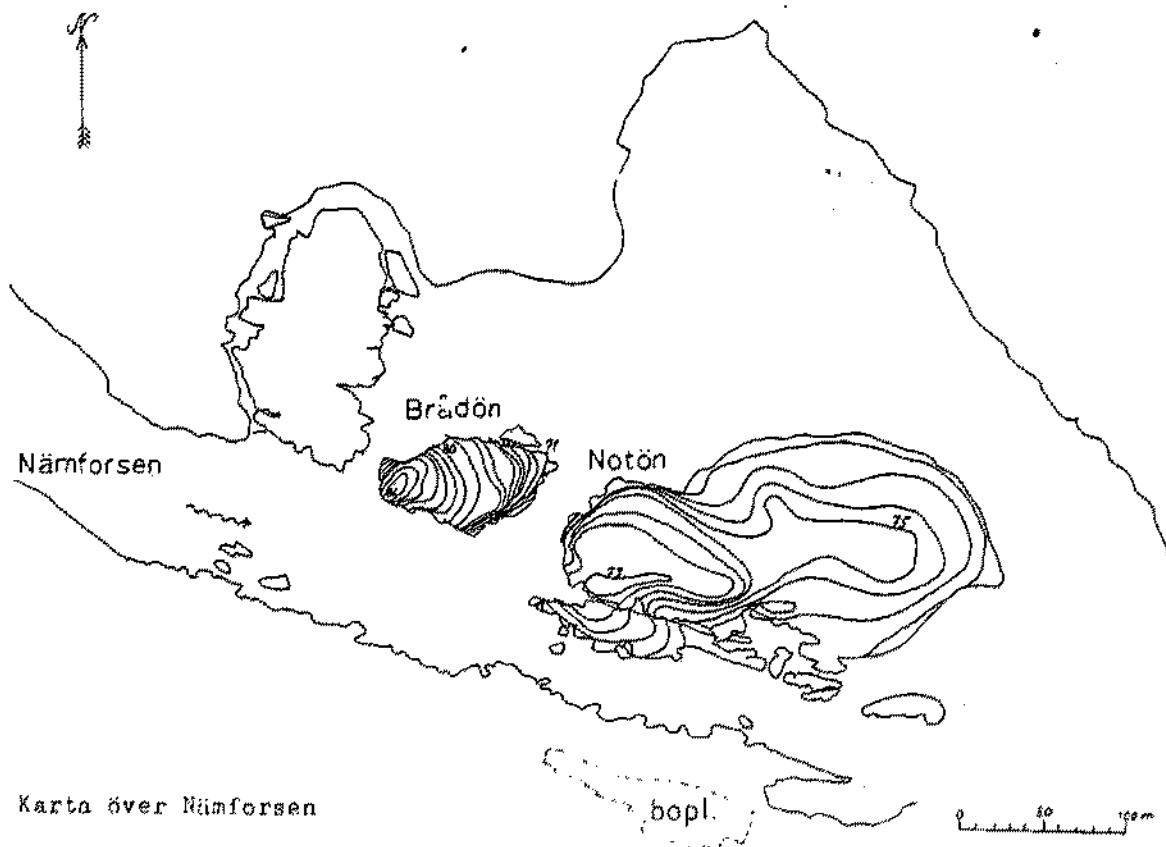
Jiebmaluokta-Apaneset, Altafjord

resp 315), trots att stil A har avsevärt färre båtar och färre figurer totalt. Borde inte en bronsåldersstil i stället ha flera båt-ristningar, som stil B?

Männen i stil A bär dessutom ofta älghuvudstavar, vilka enligt de mycket exakt utförda ristningarna vid Jiebmaluokta, Altafjord, tycks vara skulpterade i ett stycke (med skaften), likt hornskulpturerna av jämförbar typ från det mesolitiska gravfältet med rödockra på Renön (Olenii Ostrov) i Onega (Gurina 1961, Carpelan 1975, Lindqvist 1978). Vidare är både Vita havs- och Altafjordsristningarna (på samma landhöjningsisobas) belägna på en sådan höjd över havet (Altafjord c 25-8 m ö h/Zalavruga-Zolotets c 23-12 m ö h) att det motsvarar en ålder av omkring 2.800-1.700 f Kr. Detta enligt strandförskjutningskronologien, vilken är användbar här, eftersom jägarbergkonsten är knuten till strandlinjen/vattenlinjen. (Lindqvist 1978)

Detta motsvarar också den nya Varangerfjordssekvensens kronologi, vilken likt Vita havs-sekvensen grundar sig på C 14-dateringar. Det har också påträffats en eldstad ovanför Zalavruga I-ristningarna (i samband med att dessa avtäcktes), vilken gav en C 14-datering på 2.060 ± 70 f Kr (Savvateev 1968, 1970, 1977, Savvateev et al 1978, Hellskog 1974, brev från P Simonsen 1980-02-18 och Hellskog; se även Hagen 1969, Bakka 1973, 1975, Henning 1977).

Mats Malmers produktionsdiagram (modeller) över frekvensen av olika sydkandinaviska båttyper i en rad fennoskandiska regioner från söder till norr (Malmer 1981 s 20-21 fig 7-8) visar dessutom tydligt, att den nordliga typfördelningen är så olik och avvikande från den sydliga (söder om Ångermanland) att de knappast är jämförbara. I syn-

nerhet som Nämforsenristningarna totalt dominerar bland de nordliga. Detta kan bero på de uppenbara klassifikationsproblemen. Malmers resonemang bygger på antagandet att de tidiga, primitiva typerna alltid blir vanligare mot periferin och att de nordliga typerna jämförbara med de sydliga och kan inordnas i samma innovations- och spridningsförlopp.

I den omdiskuterade avhandlingen av Burenhult, i vilken de sydsvenska hällristningarna (i Götaland utom Bohuslän) är ordnade kronologiskt i enlighet med en serie om åtta ristningskvaliteter, kvantifierade genom mätningar av bredd och djup i ristningslinjerna (Burenhult 1980 s 36-37), och där Skåne inte oväntat utgör innovationscentrum, kan ytterligare motargument erhållas genom jämförande studier.

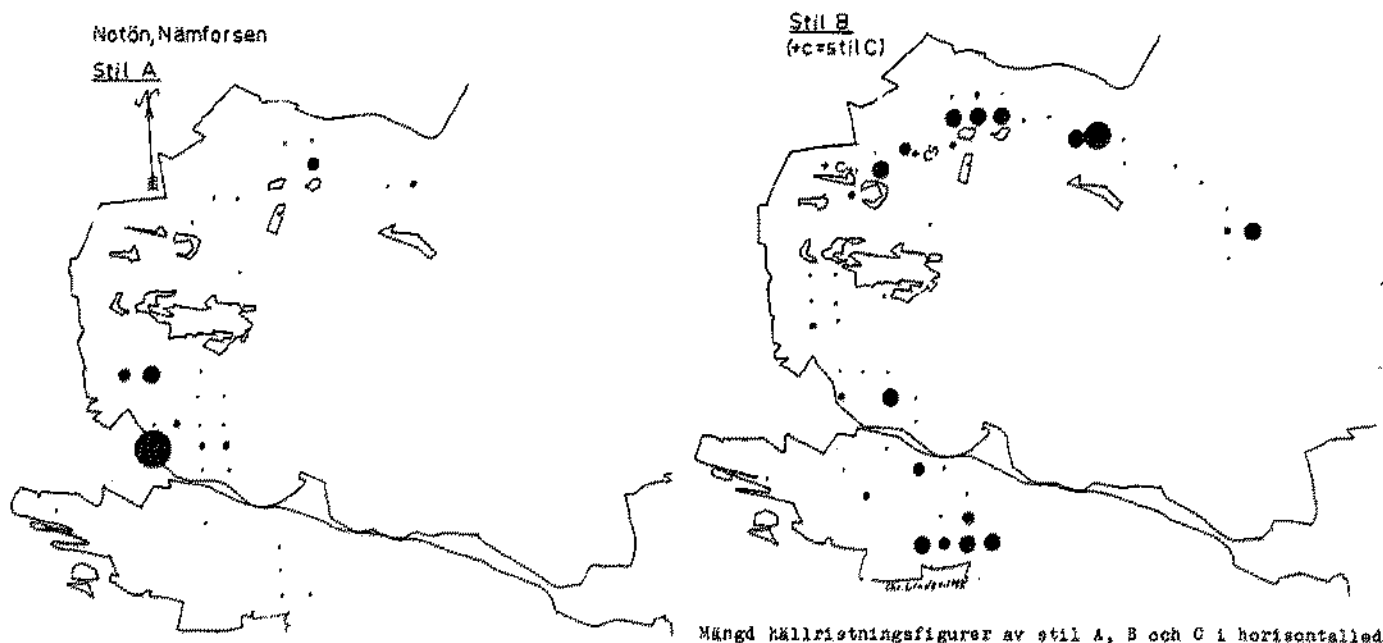
För det första förefaller i realiteten flera exempel på de äldsta ristningskvaliteterna vara påträffade i Östergötland.

För det andra visar egna mätningar av överristningar vid Nämforsen att dess stilar A, B och C alla faller i gränzonen mellan Burenhults ristningskvaliteter 3, 4, 5 och 8, med ett huggningsdjup om 1,4-2,5 mm. Detta antyder kanske, att de nordliga ristningarna inte är jämförbara med de sydliga. Kanske kan man t o m anta, att de nordliga utvecklats från djupare mot grundare, i stället för från grundare mot djupare som Burenhult antar för Sydsandinavien (De nordliga mesolitiska ristningarna var ju t o m 5-15 mm djupa!).

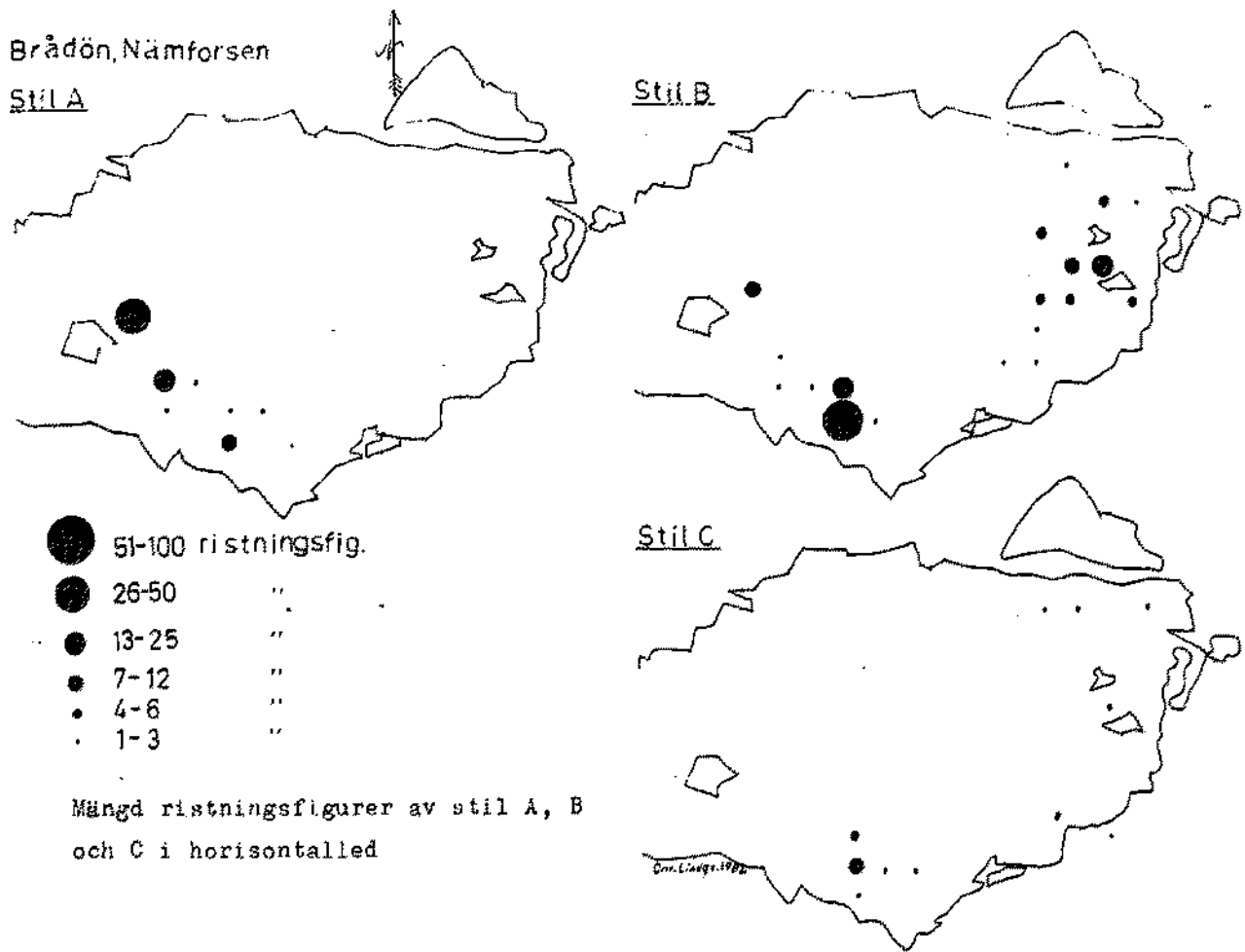
I annat fall måste vi anta, att stil A, som ligger närmare kvalite 3 och 4, och stil B, som ligger närmare kvalite 5 och inom kvalite 8 kommer just i den ordningsföljden: stil A är äldre än stil B. Malmer har hävdad det omvända.

Att de specifikt nordliga båttyperna i hällkonsten har nordliga innovationscentra bestrids dock av Malmer.

Hallström var av annan åsikt: "What is indeed interesting is that this cultural influence apparently runs along the Nämforsen-Onega line and less distinctly along the South Scandinavian-Onega line." D v s de nordfennoskandiska hällristningarna visar större likheter sinsemellan än med de sydskanlaviska, och de senare i sin tur faktiskt större likheter med t ex de norditalienska bronsåldersristningarna.

Dessutom förefaller de nordliga ristningarna avbildade verkliga, fungerande, båtar vilka använts för färder inom Nordfennoskandia, på samma sätt som samer, kväner, karelare och vikingar under vik-

ingåtiden och medeltiden och senare enligt tidiga historieskrivare, resenärer och etnologer. När de inte befor kustlederna, tog de sig fram längs inlandsleder, bärande de lätta båtarna av tunna granbord över dragen mellan vattnen. Färdsättet beskrevs av t ex Olaus Magnus 1555, Johannes Schefferus 1673, Carl v Linné 1732. I senare arbeten finns det hos t ex Helmer Tegengren, med avseende på vattenvägar från Ishavet uppför Pasvikelva eller Tuloma, från Vita havet uppför bl a Kem och ut genom Kemijoki, Iijoki och Oulujoki till Bottenviken (Tegengren 1965 s 431). Andra viktiga författare är självfallet Calonius (1929 s 44-51) och Vilkuna (1961 s 6f, 1969 s 56), som beskriver vägar från Ladoga genom det finska insjösystemet (Saimaa-Haukivesi etc) och ut genom Pyhäjoki i Bottenviken, samt från Bottenviken upp genom Torne, Muonio och Kalix älvar och ut i de norska fjordarna. Det här är vattenvägar som ännu vid freden i Nöteborg 1323 tillförsäkrades karelarna och vid vilka samernas vintersitor ännu enligt Olof Tresk 1642 var belägna.

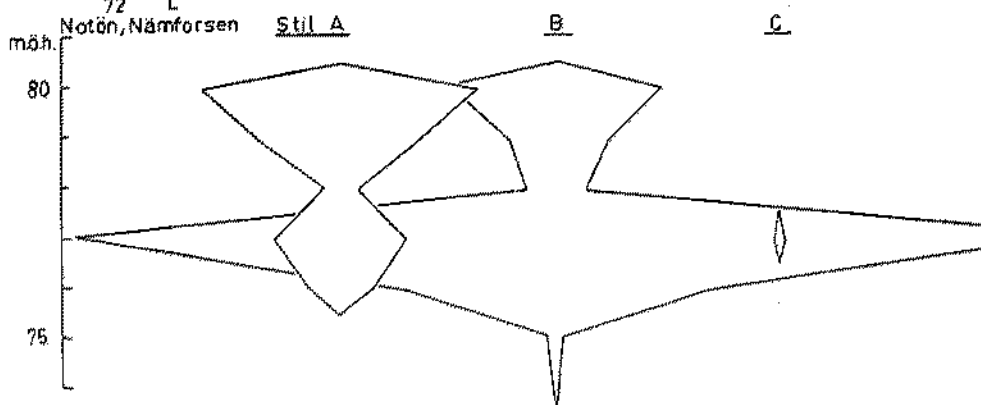
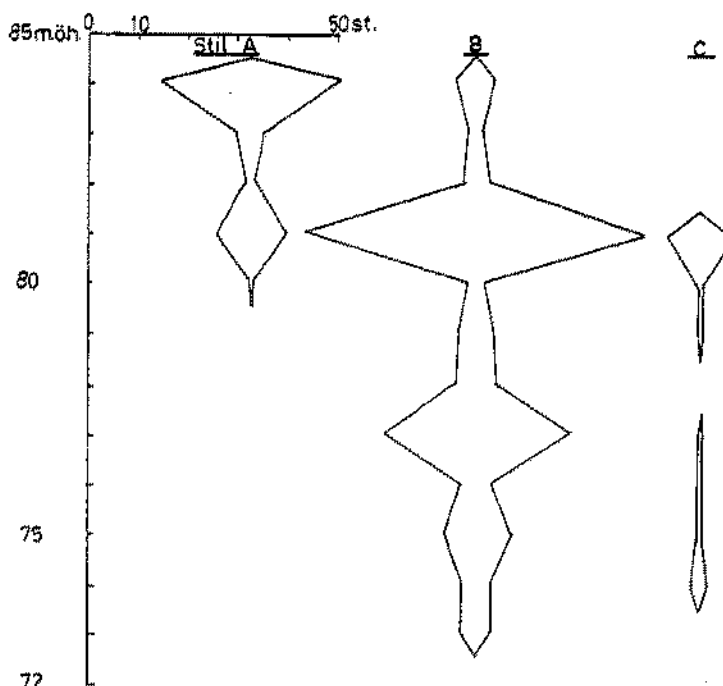
I enlighet med dessa möjligheter till kontakter i öst-västlig och nord-sydlig riktning med båt, tycks det naturligt att se spridningen av stil A och B i Nordfennoskandia komma från två innovationscentra.

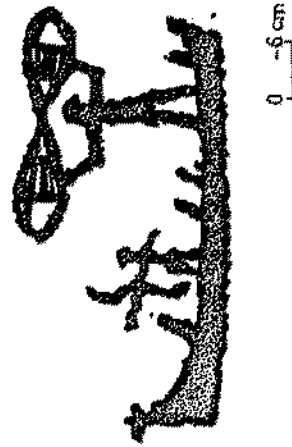
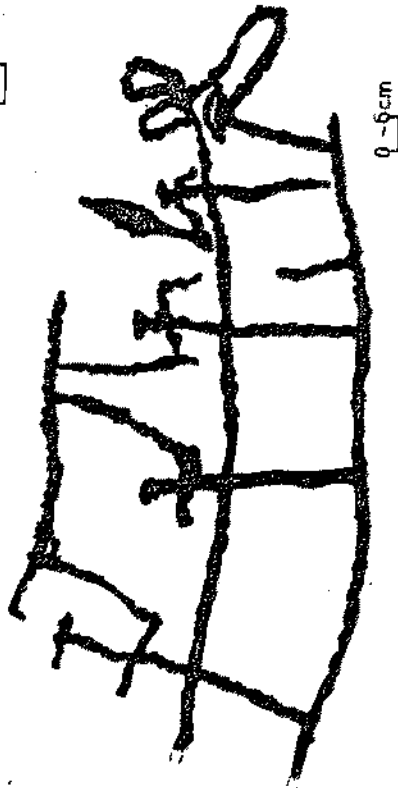
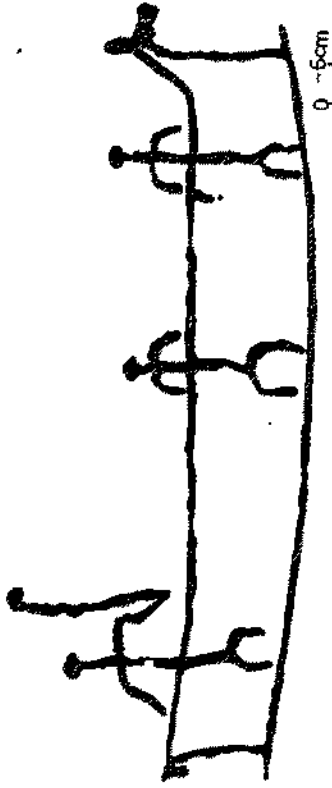
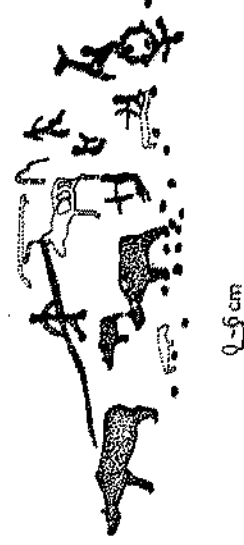
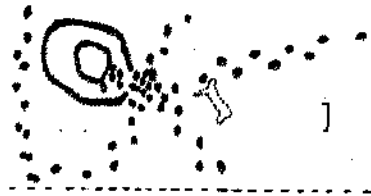
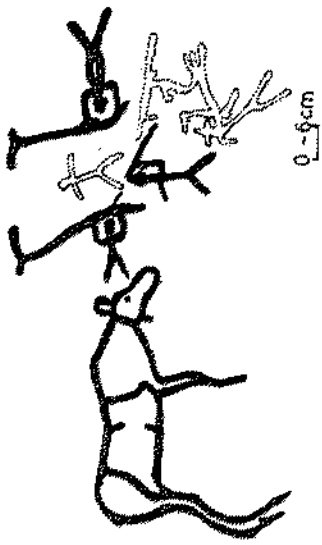
Ett västligt är aktuellt för stil B och ett östligt för stil A, medan ett par viktiga, men sekundära, lokaler i den mellersta regionen har båda stilarna blandade och överskärande varandra (vid Nämforsen förefaller stil A vara äldre än stil B...)

Den karelsk-finska regionen, huvudcentrum för "älgkulten" sedan mesoliticum- uppvisar ett stort antal magnifika exempel på älghuvudskulpturer (12 st) och flera i angränsande delar av Ryssland och Balticum- förutom ett stort antal björnhuvudskulpturer. Däremot kan den inte visa upp många hållristningar som otvetydigt kan tolkas som bilder av älghuvudstavar- bortsett från ett antal realistiskt avbildade älghuvudskulpturer i stävar på båtar. Å andra sidan är ristningar av älghuvudskulpturer på skaft burna av män, vilket tillhör den östliga stil A, i stället utbredda i den västliga periferin av älgkultregionen i Nordskandinavien (Nämforsen och Altafjord), där inga anmärkningsvärda fynd av motsvarande älghuvudskulpturer har gjorts (Carpelan 1975, Lindqvist 1978). (Bortsett från älghuvudyxan från Alunda i Uppland, som är av sen typ, men importerad från Karelen)

Mängd ristningsfigurer av stil A, B och C (=helt uthuggna, konturhuggna och sydiskandinaviska bronsålderstyper, resp.) i vertikalled

Brådön, Nämforsen, Ådals-Liden sn.

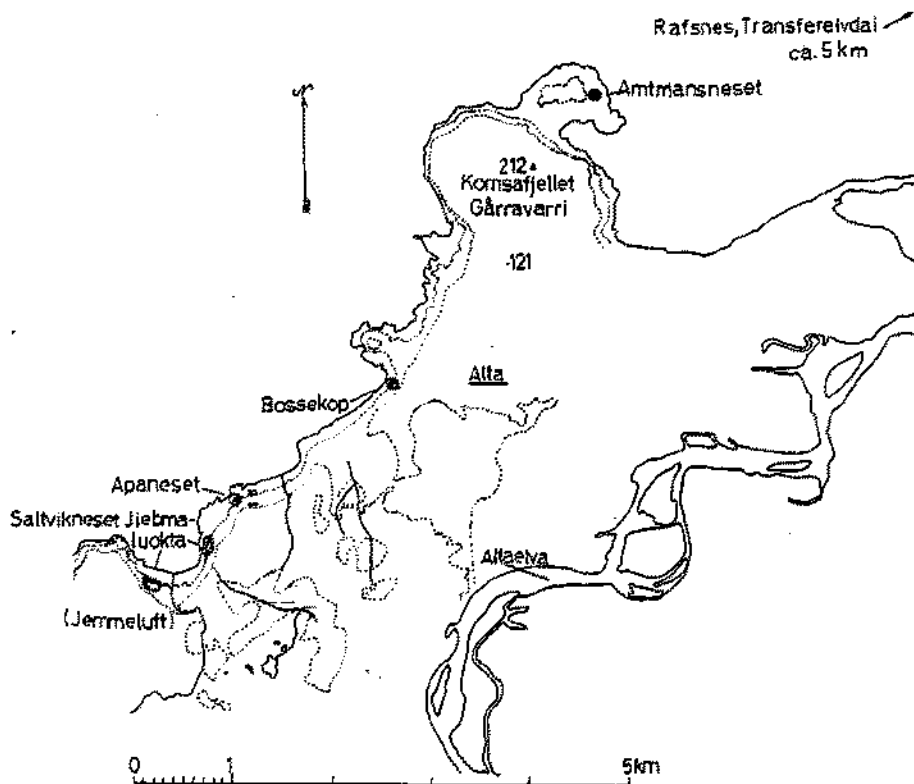

Jiebmaluokta, Altarfjord

Jiebmaluokta: Apaneset, Altarfjord

Vygg, Viarhavet

Karta över ristningsfälten i Alta

Detta skulle kunna ses i analogi med situationen i Sydskandinavien, där bronsskulpturer och bronsristningar återfinns i Danmark och Skåne och hällristningar med motsvarande motiv i mellersta Skandinavien. (Malmer 1970)

Det ser alltså ut som om älgkulten, med dess skulpturer och ristningar av stil A, hade sitt innovationscentrum i Östkarelen, och att denna stil relativt snabbt spreds till Altafjord via Ishavskusten. Till Nämforsen kom den via de finska älvarna och insjöarna och över Bottenviken. Den nådde aldrig Norges atlantkust, vilket helt utesluter denna som ursprung till stil A, men å andra sidan måste atlantkusten ha utgjort stil B:s innovationscentrum, med dess sk arktiska skinnbåtar.

Ett anmärkningsvärt faktum är, att om det förekom kontakter mellan Altafjord och Nämforsen under stil A-skedet- vilket förefaller högst sannolikt- måste kommunikationen ha gått längs inlandslederna och över Bottenviken. Den kan inte ha skett via Nordlandskusten och Trondheimsfjorden, då denna region helt saknar stil A-ristningar. Bottenviksregionen tycks därför ha utgjort själva vägkorsningen för dessa färdleder.

Det är högst troligt att man kommer att finna nya hällkonstlokaler längs dessa färdleder runt Bottenviken.

Det var ju faktiskt möjligt att finna tusentals nya hällristningsfigurer vid Jiebmaluokta vid Altafjord så sent som på 1970-talet, vilka nu dokumenteras av Knut Hellskog på Tromsø museum. Likaså påträffades 70 hällmålningsskulpturer på Värrikallio i Suomussalmi-området i nordöstra Finland (Taavitsainen 1979 s 110f). Den senare lokalen ligger på Vita havs- Bottenviksrutten och uppvisar definitiva likheter med stil A vid Nämforsen, Altafjord och Östkarelen.

Vid Jiebmaluokta förekommer flera mycket stora båtristningar av stil B, märkligt nog med stora och tydliga älghuvudstävar, vilket ej är vanligt vid Nämforsen, och även ett stort antal A-ristningsfigurer av män bärande älghuvudstävar. Därtill bär några mansfigurer i samma stil sammansatta pilbågar. De senare uppträder också på de kareliska hällristningarna, och de kan ses som tecken på östliga (sibiriska) kontakter under slutet av stenåldern och äldre metalltid.

Den sammansatta bågen var typisk för samerna ännu i historisk tid och det komplicerade bygget, som kunde ta upp till tre år, beskrevs av både Olaus Magnus och Johannes Schefferus, av den senare i hans berömda Lapponia där även bygge av sydda båtar kommenterades (1956 s 272f, 281f).

Christian Lindqvist
Stockholm

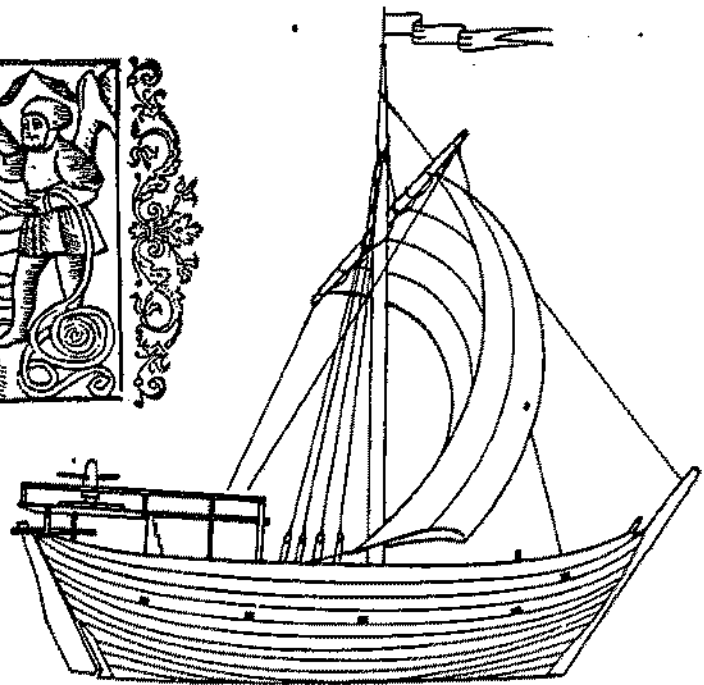
BIBLIOGRAFI:

- Bakka, E. 1973. Om alderen på veideristningane, Viking.
 -- 1975. Bergkunst i barskogsbeltet i sovjetsamveldet, Viking.
 Baudou, E. 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland, i Baudou/Selinge: Västernorrlands förhistoria.
 Burenhult, G. 1980. Götalands hällristningar, del I.
 Calenius, I. 1929. i Budkavien 1929/2.
 Carpelan, C. 1977. Älg- och björnhuvudföremål från Europas nordliga delar Finskt museum 1975.
 Gjessing, G. 1941. Fangstfolk.
 -- 1942. Yngre steinalder i Nord-Norge.
 Hagen, A. 1969. Studier i vestnorsk bergkunst. Årb. Univ Bergen Hum ser no 3.
 Hallström, G. 1960. Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age.
 -- 1967. Hällristningarna vid Nämforsen. Sve forn platser no 50.
 Hellskog, K. 1974. Two Tests of the Prehistoric Cultural Chronology of Varanger, North Norway, NAR vol 7 no 2.
 Hillman, R/Lohse, B (red) 1966. Språket och litteraturen.
 Janson, S/Hvarfner, H. (1960)1966. Ancient Hunters and Settlements in the Mountains of Sweden.
 Lindqvist, C. 1978. Älghuvudmotivet i nordeuropeisk hällkonst och plastik. C-uppsats, arkeol inst Stockholms univ.
 -- 1980. Arkeologiska kulturgränser, kritik och analys. Doktorandkurs i kulturminnesvård, Stockholms universitet. Opubl.
 -- 1981. Etniska grupper som de avspeglar sig i det arkeologiska materialet, Kontaktstencil 19.
 Olaus Magnus. 1555. Historia de gentibus septentrionalibus.
 Malmer, M P. 1971. Bronsristningar. Kuml 1970.
 -- 1975. The Rock Carvings at Nämforsen, Angermanland; as a problem of Maritime Adaptation and Circumpolar Interrelations, i Prehistoric Maritime Adaptations of the Circumpolar Zone.
 -- 1981. A Chorological Study of North European Rock Art. Antiky Ser 32 KVHAA..
 Marstrand, S. 1978. The Problem of European Impulses in the Nordic Area of Agrarian Rock Art. I Marstrand(ed) Acts of the International Symposium on Rock Art Hørkø 1972.
 Norborg, K et al 1973. Svensk landsbygd.
 Savvateev, J A. 1968. Hällristningarna vid Nova Zalavruqa, S A 1.
 -- 1970. Zalavruqa.
 -- 1977. --
 -- och Deviatova, E I, Liiva, A A: 1978. Essai de Datation des Figures Rupestres de la Mer Blanche. S A 4.
 Schefferus, J. 1673. Lapponia. sv övers 1956.

- Taavitsainen, J P. 1979. Suomussalmen Värrikallio; kalliomaalaus Nämforsenin ja Itä-Karjalan kalliopiiirrosten välissä, Ericainos kotiseutu 3-4 1979.
- Tegengren, H. 1965. Hunters and Amazons: Seasonal Migrations in Older Hunting Communities, i Hvarfner, H(ed) Hunting and Fishing (även på sve)
- Vilkuna, K. 1961. Nöteborgsfreden 1323 i etnologisk belysning. Soc Sci Fennica Årsbok XXXIX B no 3
- "- 1969. Kainuu-Kvænland: ett finskt-svenskt-norskt problem.

Tillägg: Gjessing, G: 1944. Circumpolar Stone Age. Copenhagen.

Förkortningar: N A R- Norwegian Archaeological Review
S A- Sovjetskaja Archaeologija
Soc Sci Fennica - Societas Scientiarum Fennica

Brenerkoggen (Ellmers)